

Любов Пена,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ МИКОЛИ ЛЕСЮКА

*Всестороннє і глибинне вивчення української мови
в усіх її виявах є одним із першочергових завдань
у час нашого духовного відродження.*

*Особливої уваги заслуговує народнорозмовна мова –
це невичерпне, вічно діюче джерело,
з якого постійно надходить поповнення в літературну мову,
на основі якого відбувається процес її оновлення, збагачення свіжими
притоками.*

Ярослава Закревська.

У центрі наукових досліджень доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Заслуженого працівника освіти України, лауреата кількох премій (і цим переліком не вичерпується список регалій, які репрезентують види діяльності й громадянську активність) Миколи Лесюка перебуває мова – «найголовніша субстанція, яка робить людину людиною» [2, с. 64]. За його ж словами, мова є об'єднувальним чинником, за допомогою якого людина впізнає себе, ідентифікує, визначає, поєднує себе з однакомовними людьми чи відрізняє себе від іномовних особин, є найбільшою святинею нації, що стоїть на сторожі єдності народу, забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його аспектах, є цементувальним засобом під час формування етносу як спільноти на всіх етапах його суспільного розвитку [2, с. 64]. Досвідчений лінгвіст небезпідставно стверджує: «Українська мова є тією консолідуючою силою, яка протягом століть згуртовувала український народ, давала йому наснагу і живильні імпульси у боротьбі за своє визволення від багатовікового національного і

духовного поневолення» [2, с. 64]. Цілком погоджуємося з думкою М.Лесюка, що саме мова (не територія, не спільний економічний розвиток тощо) є найголовнішою ознакою нації. Адже саме завдяки мові ми усвідомлюємо себе українцями, у мові зберігається досвід минулих поколінь, через мову він передається наступним, завдяки мові плекаються багатовікові традиції, звичаї народу, мова є виразником його духу.

М.Лесюка як науковця цікавить усе, що стосується рідної мови: її історія, становлення, розвиток у різні епохи, сучасний стан, роль видатних особистостей у її розвої, культура української мови в усіх сферах її застосування, словотвір, термінологія, особливості мовостилю українських письменників минулого й сьогодення та багато інших аспектів материнської мови.

Чільне місце в доробку відомого вченого посідають розвідки, присвячені діалектним різновидам української мови. Оскільки «народні говори – це джерельна база, якою живиться й живе літературна мова як інваріант загальнонаціональної мови народу», то, на переконання М.Лесюка, «їх вивченню та збереженню необхідно постійно приділяти належну увагу» [3, с. 12]. Його думки щодо актуальності системного вивчення діалектних явищ суголосні з твердженням видатного українського діалектолога нашого часу, директора Інституту української мови НАН України професора П.Ю.Гриценка: «Багатство лексики народних говорів, різноманітність мотивів номінації, збереження у словниковому складі народної мови одиниць, відмінних за генетичною й часовою віднесеністю, – усе це актуалізує дослідження складу, закономірностей системної організації, особливостей функціонування лексики говорів на одному синхронному зрізі і в часі» [1, с. 3]. Необхідність ґрунтовних діалектологічних студій важко переоцінити: «Усі галузі наук, що пов'язані з вивченням історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури етносу, значною мірою спираються на свідчення діалектної лексики. І це не випадково, оскільки не лише нові методи можуть збагатити такі дослідження, а й нові конкретні мовні факти, особливо дані народних говорів, що

часто виступають каталізаторами нових ідей, нових підходів до вирішення складних проблем» [1, с. 3].

Серед понад 300 різноаспектних мовознавчих публікацій М.Лесюка виділяються більше п'яти десятків праць, у яких автор висвітлює різноманітні особливості діалектів, специфіку їхнього функціонування, взаємодію з літературною мовою тощо. Учений часто звертається у своїх роботах до цієї тематики, бо переконаний, що аналіз особливостей окремих говірок сприятиме глибшому вивченню і розумінню фонетичних та граматичних закономірностей, які діють у загальнонаціональній українській літературній мові. Живе народне мовлення відзначається простотою, чітким дотриманням історично зумовлених форм, репрезентує різноманітні мовні засоби, виявлення яких дає змогу глибше пізнати творчу індивідуальність жителів того чи іншого регіону. Науковець вважає територіальні різновиди мови важливими елементами загальнонаціональної мови і одним із потужних джерел її збагачення, що відображено в публікації «Місцеві говірки як ознака етнографічної групи українців і джерело української літературної мови» (2018).

Численно представлені в науковому доробку М.Лесюка роботи, присвячені аналізу фонетичних, словотвірних, морфологічних, лексичних ознак гуцульського говору, який належить до найстаріших, найдавніших, і це підтверджується тим, що в його структурі відбиті риси, що були властиві українській мові ще староукраїнської доби, тобто періоду Київської Русі. Такі говори називають «архаїчними», і саме завдяки їм маємо можливість установити, якими були фонетичні чи граматичні форми кілька століть назад. Тут зауважимо, що Микола Петрович довгі роки викладає студентам філологічного факультету історичну граматику української мови. Тому, стверджує авторитетно лінгвіст, збереження цілості й недоторканості діалекту для мовознавчої науки є надзвичайно важливою справою.

Аналізу гуцульського говору присвячені такі праці: «Гуцульський діалект як складова сучасної української національної мови» (1994), «Гуцульський діалект у друкованих джерелах» (2008), «Сучасне мовлення гуцулів» (2008), «Сучасне гуцульське мовлення у відношенні до української літературної мови» (2009), «Гуцульський говір через призму історії мови» (2011), «Мовні засоби негативної характеристики людини в гуцульських говірках» (2014), «Фонетична та граматична архаїка гуцульського говору української мови» (2015) та ін. У них дослідник аргументовано доводить, що фонетичні та граматичні риси гуцульського говору, якими він відрізняється від української літературної мови, свідчать про те, що «це – українська мова старої доби, розвиток якої застиг на певному етапі, або мова, позбавлена сторонніх лінгвальних та екстралінгвальних впливів» [3, с. 36]. Тому закликає мовознавець: «Не знищувати цю мову треба, не цуратися і не соромитися її, а гордитися нею і берегти її. Інша справа, що кожна освічена людина повинна бездоганно оволодіти загальнонаціональною літературною унормованою мовою. Єдина мовна норма мусить існувати, бо був би великий розгاردіш, якби кожен писав своїм місцевим діалектом, це могло б призвести до нерозуміння й неправильного сприйняття висловленого. Але місцеві говірки слід оберігати, бо вони живлять загальнонаціональну мову, як малі джерельця живлять велику ріку. Так і гуцульський говір, уливаючись у загальнономвне річище, живить своїми життєдайними соками-словами, тим самим збагачуючи й урізноманітнюючи українську загальнонаціональну мову» [3, с. 36]. Свідомо вдаємося до такого розлогого цитування, щоб передати авторове бачення значення й ролі діалекту в розвої літературної мови, його переконання у важливості збереження діалектних перлин і намагання своєю подвижницькою працею внести власну лепту у справу їх дослідження. Ще на початку свого наукового шляху мовознавець наголошував на необхідності звернення уваги на говіркове мовлення, про що свідчить його публікація «Вивчення діалектної лексики Прикарпаття» (1989). Діалектизми для М.Лесюка ніколи не були тим, із чим треба боротися, що треба викорінювати зі

свого мовлення, чого треба соромитися; хоча, на жаль, саме на це довгі десятиліття була спрямована радянська система освіти. Узагалі, Микола Петрович є не просто статистом певних діалектних чи інших мовних явищ і процесів, який відсторонено аналізує їх, а палким уболівальником за долю всього, що стосується мови, зокрема її територіальних виявів.

Науковець завжди принагідно наголошує на тому, що «було б справедливо... демократизувати нашу мову, засади нормативності і правопису, допустивши в ній уживання паралельно зі східноукраїнськими і західноукраїнських форм, тим паче, що вони здебільшого історично зумовлені, продовжують традицію наших пращурів, тобто є формами, які існували в давньо- чи староукраїнській мовах» [4, с. 15]. Певні кроки (малі й несміливі) в цьому напрямку вже зроблено: наприклад, згідно зі змінами до українського правопису від 2019 року разом із закінченням -і в родовому відмінку однини деяких іменників нормативною стала історично зумовлена і збережена в діалектах флексія -и.

Справжнім революціонером у використанні народної мови, зокрема й гуцульської говірки, М.Лесюк вважає митрополита Андрея Шептицького, який довгі десятиріччя ХХ століття був душпастирем українського народу Галичини, його духовним наставником і лідером. Це обґрунтовано в таких публікаціях дослідника: «Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького» (1996), «Мова послання Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів”» (2000), «Митрополит Андрей Шептицький – знавець гуцульського діалекту» (2008). На основі скрупульозного аналізу текстів митрополита науковець доходить переконливого висновку, що досконала обізнаність Андрея Шептицького з гуцульським діалектом проявляється на різних мовних рівнях – лексичному, фонетичному, граматичному тощо. Владика не цурався промовляти «до любих гуцулів» їхньою рідною говіркою, а отже, не соромився йти між простих людей, розмовляти, спілкуватися з ними, прислухатися до їхньої мови. М.Лесюк висловлює думку, що «незважаючи на різне ставлення до української мови окремих ієрархів, саме завдяки греко-католицькому

духовенству Галичина пронесла й зберегла і українську мову, й український дух через десятиліття польського та російсько-більшовицького засилля, оберігає їх і тепер і берегтиме їх з допомогою церкви та духовенства й надалі» [5, с. 695].

Вагомим внеском у дослідження українських діалектів, без сумніву, є книга М.Лесюка «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)». Вона присвячена говірці рідного села автора і демонструє його намагання прилучити читача до багатющої, живої народномовної стихії, його прагнення спонукати зануритися у свіжість, якою дихають невичерпні й невмирущі діалектні джерела, відчутти їхню красу й неповторність. Любов і шанобливе ставлення до свого, рідного вчений виніс із раннього дитинства, бо «в ковалівських родинах... учили шанувати рідну говірку, любити свій рідний край, свої традиції, звичаї та обряди, не лихословити, співати українських народних, стрілецьких та повстанських пісень, виховували шанобливе ставлення до старших і незнайомих, учили бути людиною серед людей» [4, с. 9]. До слова, світлій пам'яті незабутніх Мами й Тата (зберігаємо авторське написання з великої літери) присвячене це ґрунтовне дослідження як знак подяки за таке україноцентричне навчання й виховання.

У названій книзі автор фахово аналізує систему ковалівського вокалізму й консонантизму, визначаючи її спільні й відмінні риси з українською літературною мовою, детально характеризує комбінаторні та позиційні звукові зміни в мовленнєвому потоці, зокрема асиміляцію, дисиміляцію, метатезу, епентезу, дієрезу, гіперизми, протезу, звертає увагу на специфіку наголошування діалектно маркованих лексем, описує морфологічні й синтаксичні особливості ковалівської говірки.

У книзі також подано словник «Із ковалівського лексикону», укладений за диференційним принципом, тобто, як пояснює сам автор, «до нього включені вибірково слова з живої розмовної мови ковалівчан, але лише ті, яких немає в літературній мові, або ті, що мають відмінне від літературних відповідників

звучання і значення» [4, с. 85]. Колоритними, по-народному мудрими, часто-густо присмаченими «соковитими» слівцями (адже слів із пісні не вилучиш) є фразеологізми, прислів'я, приказки, жартівливі вислови та афоризми, скрупульозно вибрані автором у середовищі односельців, систематизовані та подані окремим розділом у книжці. Дослідник аналізує численні паремії, пов'язані з іменем Господа Бога; запевнення, божіння; паремії, пов'язані з церквою, священнослужителями, побожністю, святами; присягання, не пов'язані з іменем Бога; клятьби, прокльони. Подані в книзі й інші паремії, які можна поділити на різні семантичні групи, зокрема «Дім, родина», «Людський розум», «Людський досвід», «Працьовитість», «Лінивість, ледарство», «Поради», «Зовнішні риси людини», «Фізичні вади», «Одяг» та багато інших. Автор наводить діалектно марковані прозиванки, жарти, оксюмори, дотепні діалоги, використовувані його односельцями за певних мовленнєвих обставин.

Вдумливий дослідник ще і ще раз доводить нам, що діалектизми є потужними джерелами, які живлять повноводну ріку літературної мови, засвідчують багатство й різноманітність лексичної скарбниці рідного для нього говору, з якої він старанно видобуває словесні перлини й намагається долучити до цього нев'янучого запашного багатобарв'я своїх читачів та запрошує скуштувати чару народної мови. Автор упевнено стверджує, що «її (говірку) не нехтують, не зневажають, нею не гордують, вона почувається в сільському соціумі, як і належить рідній мові, затребуваною і необхідною, важливим засобом спілкування і взаємовідносин людей» [4, с. 10], а «мовні традиції в селі міцні, говірка живе і житиме ще довго у своєму первозданному вигляді» [4, с. 82].

Рідній говірці, яка, як обґрунтовано вважає автор, увібрала в себе й відображає риси обох говорів – гуцульського й покутського, – присвячена і низка статей: «Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя» (2004), «Назви одягу в с. Ковалівка на Коломийщині» (2013), «Історична

основа граматичних форм слів у говірці с. Ковалівки на Коломийщині» (2019), «Система голосних фонем у ковалівській говірці» (2019) та ін.

Є в доробку М.Лесюка праці, що висвітлюють різноманітні особливості інших говорів як південно-західного, так і південно-східного наріччя української мови: «Покутський говір як різновид загальнонаціональної мови» (1998), «Основні риси покутського говору» (2003), «Фонетичні та граматичні риси говірки с. Сваричів на Івано-Франківщині» (2008), «Покутський діалект» (2010), «Сучасне мовлення мешканців Слобожанщини» (2010) та ін.

Українські письменники різних часів з метою відображення місцевого колориту, створення автентичних образів і відтворення їхньої мови вводять діалектизми в канву своїх художніх творів. Особливості використання говірково маркованих слів у текстах М.Лесюк аналізує в таких публікаціях: «Діалектизми в історичній повісті Г.Хоткевича «Довбуш» як засіб створення гуцульського колориту» (1988), «Взаємодія гуцульського говору й літературної мови в художніх творах Марка Черемшини» (2006), «Станіслав Вінценз як знавець гуцульського діалекту» (2008), «Діалектизми в художньому тексті» (2010), «Мова творів письменників з Яворова Миколи та Марії Колцуняків» (2014), «Говіркові елементи в творах Я. Ткачівського як засіб відтворення мовного колориту місцевості» (2017) та ін.

Мовознавець не оминає увагою значення багатьох науковців, які своєю працею долучилися до справи дослідження й популяризації діалектного мовлення. Назвемо деякі публікації: «Польські вчені – дослідники українських говорів» (у співавторстві з Н.Б.Бекеш, 1997), «Ярослава Вакалюк – дослідниця південно-західних говорів» (2003).

Діалектологічні студії М.Лесюка оприлюднені не тільки в наукових виданнях України, а також і за її межами, зокрема в Польщі, Росії: «Huculska gwara w powiesci Stanislawina Vincenza “Zwada”», опубліковано у «Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Studia Ucrainica 19-20. Spotkania polsko-ukrainskie» (Варшава, 2005), «Динамика

гуцульського діалекта українського мови», надруковано у збірнику «Карпато-Балканський ладшафт: мови та культура. 2009–2011» (Москва, 2012).

Крім лінгвістичного дослідження говірок, М.Лесюк робить добру справу, популяризуючи різножанрові тексти, написані діалектною мовою, оскільки, на його переконання, «найкраще говірку може охарактеризувати живе мовлення» [4, с. 206]. У вже згадуваній книзі «Мовний світ сучасного галицького села» учений наводить велику кількість текстів, які важливі для лінгвістичного опрацювання говіркових явищ, а також мають пізнавальний характер. Із них дізнаємося про трагічні сторінки буття народу в нелегкі періоди нашої непрості української історії. Автор зумів воскресити факти й події, які довгий час були приречені на невідомість, про які зі знаних причин не говорили вголос, однак які не забувалися, можливо, у найтіснішому колі час від часу зринали сумними спогадами, зберігалися в найпотаємніших закутках пам'яті авторових односельців, щоб дочекатися слушного моменту й виплеснутися болісними свідченнями про побачене та пережите. Тексти записані від людей старшого покоління (роки народження – 1922, 1927, 1933, 1935, 1944, 1947 та ін.) і висвітлюють найрізноманітніші фрагменти людського буття: «Радощі дитинства», «Спогади дитинства», «Розтоптане дитинство», «Як нас вивозили», «Спогади про сталінські гулаги», «Про післявоєнні роки», «Про війну в Афганістані», «Як то було за совітів», «Про ковалівське вісіле» та ін.

Про щирість і теплоту родинних взаємовідносин, про виховання дітей у душі любові до споконвічних українських традицій, про пошанування батька й матері у сім'ї, про опіку дітей з боку родичів засвідчують наведені у книжці віршовані листи від святого Миколая, у яких простежується ковалівська говірка. Автентичністю, живим народним духом, вірою в незнищенні загальнолюдські ідеали і, звичайно ж, колоритом рідної говірки пройняті давні ковалівські колядки, репрезентовані на сторінках книжки.

Науковець записав і пропагує «Ковалівські придибашки» – короткі жартівливі розповіді, що відтворюють найрізноманітніші, часом досить «пікантні» життєві ситуації. Написані вони говіркою рідного села автора.

Імпонує стиль викладу матеріалу. Власні спостереження й узагальнення автор намагається подати в доступній формі, однак ця доступність не знижує науковості його праць. Покликання на розвідки інших дослідників минулого й сьогодення (серед яких А.Кримський, Л.Булаховський, О.Горбач, Й.Дзендзелівський, Б.Кобилянський, С.Бевзенко, Я.Закревська, М.Жовтобрюх, І.Матвіяс, В.Німчук, П.Гриценко, М.Онишкевич та ін.) засвідчують ґрунтовне опрацювання дослідником джерел з української діалектології.

Діалектологічні студії М.Лесюка, без сумніву, є великим внеском у скарбницю досліджень територіальних різновидів української мови. Вони вирізняються актуальністю, багатоаспектністю, глибиною аналізу, обсягом уведеного в науковий обіг діалектного емпіричного матеріалу. Самого ж автора характеризують не тільки як вдумливого науковця, а й як особистість, закохану в народномовну стихію, для якої мова (і літературна, і говірка як складова національної) – це щось значно більше, ніж просто засіб спілкування чи передавання інформації. Мовоцентричність є основною рисою наукового (та, мабуть, не тільки) буття Миколи Лесюка.

Література

1. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. К.: Наукова думка, 1990. 272 с.
2. Лесюк Микола Петрович: бібліографічний покажчик (до 70-річчя від дня народження). Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 72 с.
3. Лесюк М.П. Гуцульський діалект як складова української національної мови. Хрестоматія з гуцульщинознавства. Косів: Писаний камінь, 2001. С. 33-36.

4. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.

5. Лесюк М.П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 732 с.

Пена Л.І. Діалектологічні студії Миколи Лесюка. *До глибин сутності мови*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. С. 252-258.